

הרב יהודה זולדן

עוסק במצווה פטור מהמצווה

אמוראים חלקו על מעמדו של שומר אבידה: "רבה אמר: כשומר חנם דמי, רב יוסף אמר: כשומר שכר דמי".
אחד הנימוקים לדברי רב יוסף הוא: "בההיא הנאה דלא בעיא למיתבי ליה ריפתא לעניא, הוי כשומר שכר" (בבא קמא נ"ו, ב). שומר האבידה עוסק במצוות "ואספתו אל תוך ביתך" (דברים כ"ב, ב), ובשל כך הוא פטור מלתת פת לעני, מאחר שעוסק במצווה פטור מן המצווה. כיון שכך מחויבותו כשומר גבוהה יותר כשומר שכר. בדברים הבאים נבקש לעמוד על המקורות מהם למדים על כלל הלכתי זה והשלכותיו. מאחר שבשנה זו לומדים במסגרת החמ"ד את מסכת בבא קמא פתחנו בדיון בסוגיה זו.

עוסק במצווה פטור מהמצווה - המקורות מהפסוקים בשבתך בביתך ובלכתך בדרך

רש"י (בבא קמא נ"ו, ב) כותב בד"ה דלא בעי למיתב רפתא לעניא – "דהעוסק במצווה פטור מן המצווה מ"ובלכתך בדרך" נפקא לן במס' סוכה (כ"ה, א)".
במשנה בסוכה שם נאמר: "שלוחי מצוה פטורין מן הסוכה". בגמרא שם נאמר: מנא הני מילי? דתנו רבנן: "בשבתך בביתך" (דברים ו', ז) - פרט לעוסק במצווה, "ובלכתך בדרך" - פרט לחתן. מכאן אמרו: הכונס את הבתולה - פטור, ואת האלמנה - חייב.

דברי הגמרא הללו מיוסדים על דברי התוספתא בברכות (א, ג):
החתנים וכל העסוקין במצוות פטורין מן קרית שמע ומן התפלה, שנאמר: "בשבתך בביתך" פרט לעסוקים במצוות, "ובלכתך בדרך" פרט לחתנים.¹
במשנה בברכות (ט"ז, א) מופיעה ההלכה שחתן פטור מקריאת שמע, אך

1 דרשת הפסוקים מופיעה גם בגמרא בברכות יא ע"א; ברכות טז ע"א; ירושלמי ברכות א, ג. תוספות בסוכה כה ע"א (ד"ה ובלכתך) כתב שגירסת הגמרא היא אחרת: "ברכות (דף יא.) הגירסא להפך. דגרס התם "בשבתך" פרט לחתן, "ובלכתך בדרך" פרט לעוסק במצווה. וגירסא זו נראה, דהכי משמע קרא בשבת דידך הוא דמיחייבת בקריאת שמע ולא בשבת דמצווה שאתה יושב ומחשב בבעילת מצווה. "ובלכתך" ממעט עוסק במצווה דמשמע בלכת דידך ולא בלכת מצווה. ומחתן לא הוה ידעינן שאר עוסק במצווה דדלמא שאני חתן שאין נקל לו כל כך להסיר הטירדא מלבו אע"פ שבטירדא דרשות מיבעי ליה ליתוביה דעתיה ולהסיר מחשבת טרדתו". ברוב כתבי היד על הגמרא, הגירסה היא כמו שמופיע בדפוס. בכת"י פריז 671, הגירסה היא כפי שמופיע בתוספתא.

מותר לו לקרוא אם הוא מעוניין בכך:

חתן פטור מקריאת שמע לילה הראשונה, ועד מוצאי שבת אם לא עשה מעשה. ומעשה ברכן גמליאל שנשא אשה וקרא לילה הראשונה. אמרו לו תלמידיו: לימדנו רבינו שחתן פטור מקריאת שמע! אמר להם: איני שומע לכם לבטל הימני מלכות שמים אפילו שעה אחת.

כך מופיע גם במשנה אחרת בברכות (ט"ז, ב):

חתן אם רוצה לקרות קריאת שמע לילה הראשון - קורא. רבן שמעון בן גמליאל אומר: לא כל הרוצה ליטול את השם יטול.

רשב"ג לא שלל לחלוטין את האפשרות שחתן יקרא קריאת שמע, אך לדבריו לא כל חתן רשאי לעשות כן, מפני ש"אנן סהדי דלא מצי לכווני דעתיה" ויש לחשוש ליוהרא (ברכות י"ז, ב). ע"פ הירושלמי (ברכות ב', ה; שבת א', ב), ניתן לפרש שהרישא של המשנה לפיה חתן שרוצה לקרוא קריאת שמע יכול לקרוא היא ע"פ רבן גמליאל, ורשב"ג חולק על ההיתר לכל חתן.

רש"י בסוכה (כ"ה, א ד"ה ובלכתך), ובברכות (י"א, א ד"ה ובלכתך) מסביר מדוע היה צורך ללמד באופן מיוחד על חתן שפטור מקריאת שמע:

ובלכתך בדרך פרט לחתן - ואף על גב דהוא נמי במצוה טריד, איצטריכי להו תרי קראי. דאי הוה כתיב חד, כיון דחתן לאו בהדיא כתיב בקרא, הוה אמינא לא פטר הכתוב אלא טורח ועושה מלאכת מצוה בידים או מהלך למצוה. אבל חתן שהוא יושב ובטל ואינו עוסק אלא טריד במחשבת בעילה, לא פטר הכתוב. הלכך מקרא יתירא אשמעינן דפטור מקריאת שמע, דטריד במחשבת בעילה.

החידוש בחתן הוא שגם מי שלא עוסק ממש במצווה, או פועל פיזית לשם קיומה כגון שהוא הולך לבצעה, אלא רק מוטרד מעצם היכולת שלו לקיימה, גם כן יהיה פטור ממצווה. רש"י מציין שהפסוק לא עוסק ישירות בחיובו של חתן בקריאת שמע, והלימוד לגביו הוא "מקרא יתירה". לא ברור אם הלימוד הוא נקודתי וייחודי לחתן הטרוד בבעילת מצווה, או לכל אדם שטרוד מקיומה של מצווה אותה הוא הולך לקיים.

ר' יוסי הגלילי- טמאי מת פטורים מקרבן פסח

בגמרא במסכת סוכה (כ"ה, א) נאמר עוד:

והעוסק במצוה פטור מן המצוה מהכא נפקא? מהתם נפקא, דתניא: "ויהי אנשים אשר היו טמאים לנפש אדם ולא יכלו לעשת הפסח ביום ההוא" (במדבר ט, ו). אותם אנשים מי היו? נושאי ארונו של יוסף היו, דברי רבי יוסי הגלילי.² רבי עקיבא אומר: מישאל ואלצפן היו שהיו עוסקין בנדב ואביהוא.

2 בספרי במדבר פסקא סח, מופיעה עמדה זו בשמו של ר' ישמעאל.

רבי יצחק אומר: אם נושאי ארונו של יוסף היו - כבר היו יכולין ליטרהר, אם מישאל ואלצפן היו - יכולין היו ליטרהר. אלא עוסקין במת מצוה היו, שחל שביעי שלהן להיות בערב פסח. שנאמר "ולא יכלו לעשות הפסח ביום ההוא" (במדבר שם), ביום ההוא אין יכולין לעשות, הא למחר - יכולין לעשות. התנאים עסקו בשאלה מי היו אותם אנשים טמאים שלא יכלו לעשות פסח. הגמרא היא זו שלמדה מכאן שמי שעסק במצוות קבורת מת מצווה פטור מלאכול קרבן פסח. בהקשר זה בלבד חידשה תורה שהטמאים שלא עשו פסח במועד יעשו פסח שני. אדם שעסק במצווה אחת ובגלל זה לא יכל לעשות מצווה אחרת, אינו יכול להשלימה במועד אחר. הגמרא מסבירה בהמשך מדוע היה צורך למוד גם מהפסוק בקריאת שמע, וגם מהפסוק העוסק בפסח שני, על כך שעוסק במצווה פטור ממצווה:

צריכא, דאי אשמעינן התם משום דלא מטא זמן חיובא דפסח, אבל הכא דמטא זמן קריאת שמע אימא לא, צריכא. ואי אשמעינן הכא משום דליכא כרת, אבל התם דאיכא כרת אימא לא, צריכא.

הפסוק מפסח שני בא ללמד שעוסק במצווה פטור מהמצווה, מאחר שבזמן שהוא נטמא בשל טיפולו בקבורת מת המצווה עדיין לא הגיע זמן אכילת הפסח. יתכן מצב בו חתן יתחייב בקריאת שמע לפני שהוא מתחייב בבעילת מצווה, והיה מקום לומר שהוא יהיה חייב בקריאת שמע, ולכן הלימוד מהפסוק מגלה שהוא פטור. מאידך, הפסוק בקריאת שמע מלמד שחתן אכן פטור מקריאת שמע, אך היה מקום לטעון שמאחר שמי שלא עושה קרבן פסח חייב כרת, אולי יהיה עליו איסור להיטמא למת מצווה במשך שבעת הימים שלפני הפסח, כדי שלא יימנע מלאכול קרבן פסח. כיוון שכך נלמד מהפסוק לגבי קרבן פסח, העוסק במצוות קבורת מת מצווה הפטור מפסח ראשון ונדחה לפסח שני.

ב. ר' שילא: האם חולק על העיקרון של עוסק במצוה פטור מהמצוה?
בגמ' בסוכה כה ע"ב מופיעה דעתו של ר' שילא, ורש"י לומד מדבריו שהוא חולק על העיקרון שעוסק במצוה פטור מהמצווה.

תנו רבנן: חתן והשושבינין וכל בני חופה פטורין מן התפילה ומן התפילין, וחייבין בקריאת שמע. משום רבי שילא אמרו: חתן פטור, והשושבינין וכל בני החופה חייבין.

רש"י מסביר שהסיבה בגללה החתן והשושבינין וכל בני החופה פטורים מסוכה הוא מצד שכיחות לשכרות וקלות ראש. הם חייבים בקריאת שמע מאחר ש"מצות כוונתה אינו אלא פסוק ראשון, ויכולים ליישב דעתן שעה קטנה כדי לקרוא פסוק ראשון". בשמו של ר' שילא אמרו שחתן פטור "מקריאת שמע דטריד, ושאר בני חופה חייבין. ולית להו להני תנאי העוסק במצוה פטור

מן המצוה". פרשני רש"י דנים בשאלה האם רק ר' שילא סובר שאין להחיל את הכלל שעוסק במצווה פטור מהמצווה, או שגם תנא קמא סובר כן, מאחר שנימוקי הפטור מתפילה ותפילין הם בשל חשש לשכרות וקלות ראש ולא בשל עוסק במצווה פטור מהמצווה.

הרא"ש (סוכה ב, ח) וראשונים נוספים חולקים על פירוש רש"י. הרא"ש מסביר את דברי תנא קמא ור' שילא באופן הבא:

הני תנאי אית להו דהעוסק במצווה פטור מן המצווה. אלא תנא קמא מחייב להו בקריאת שמע משום דעיקר כוונת קריאה היא בפסוק ראשון, ובקל יוכל לכוין וליישב דעתו בפסוק ראשון. ורבי שילא סבר דחתן אי אפשר לו לכוין דעתו כלל. רבי שילא לא קאמר דשושבינין ובני חופה חייבין אלא בקריאת שמע אבל בתפלה ותפילין מודה דפטורין ולא משום דעסיקי במצות ניהו דאם כן אפילו מקריאת שמע נמי נפטרי. אלא ודאי לא מיקרו עוסקים במצות והא דפטירי מתפלה (לפי שמתוך שמחתן אי אפשר להם לכוין להתפלל) משום דשכיחי בחופה שמחה וקלות ראש. כאמור, רש"י טוען שיש החולק על הכלל עוסק במצווה פטור מהמצווה במישור העקרוני.

ג. העוסקים במצווה - באלו מצוות?

באילו מצוות עוסקים אותם הפטורים לדוגמא ממצוות סוכה? רש"י בסוכה (כ"ה, א ד"ה שלוחי מצוה) כתב: "הולכי בדרך מצוה, כגון ללמוד תורה ולהקביל פני רבו, ולפדות שבויים". ההולכים ללמוד תורה ולהקביל פני רבם נזכרים בסוגיית הגמרא בסוכה (כ"ו, א):

הולכין לדבר מצוה - פטורין בין ביום ובין בלילה. כי הא דרב חסדא ורבה בר רב הונא, כי הוו עיילי בשבתא דרגלא לבי ריש גלותא, הוו גנו ארקתא דסורא. אמרי: אנן שלוחי מצוה אנן, ופטורין.

על אותם אמוראים מסופר גם סיפור אחר בגמ' בסוכה (י', ב):

אתמר, נויי סוכה המופלגין ממנה ארבעה. רב נחמן אמר: כשרה. רב חסדא ורבה בר רב הונא איקלעו לבי ריש גלותא, אגנינהו רב נחמן בסוכה שנוייה מופלגין ממנה ארבעה טפחים, אשתיקו ולא אמרו ליה ולא מידי. אמר להו: הדור בהו רבנן משמעתייהו? - אמרו ליה: אנן שלוחי מצוה אנן ופטורין מן הסוכה. האמוראים הללו ישנו על שפת הנהר או בסוכה שהיא פסולה לדעתם. הנימוק הוא שלוחי מצווה פטורים מהסוכה.³ באשר להולכים לפדות שבויים, אין

³ במקום אחר יש ביקורת על חכמים שעוזבים את בני משפחתם והולכים להקביל פני רבם ברגל: בתוספתא סוכה (ליברמן) ב', א המובאת בגמ' בסוכה כ"ז, ב נאמר: "שלוחי מצוה פטורין מן הסוכה. אע"פ שאמרו, אין שבחו של אדם להניח את ביתו ברגל. מעשה בר'

מקור לכך בגמרא. אמנם בירושלמי מועד קטן א, ב נאמר: ועושיין כל צורכי הרבים (=בחול המועד). אילו הן צורכי הרבים: דנין דיני ממונות, ודיני נפשות, דיני מכות, ופודין את השבויין...⁴ אך לא נזכר דבר באשר לפטור הפודים מסוכה. בפשטות רש"י ציין דוגמאות, וייתכנו דוגמאות נוספות. המכנה המשותף הוא שמדובר בכאלו ההולכים להשיג מטרה שהיא מצווה, אם כי הם עדיין לא יישמו את המטרה ובכל זאת הם פטורים ממצוות סוכה.

ד. היקף הפטור של העוסקים במצווה

רש"י והר"ן - גם בזמן החניה, כשלא עוסקים ממש במצווה

רש"י בסוכה (כ"ה, א) כותב: "פטורין מן הסוכה - ואפילו בשעת חנייתן". הפטור הוא מוחלט, גם כשההולכים אינם פעילים לשם השגת המצווה. הפטור הוא גורף. כך אכן נראה מהמסופר בגמרא על רב חסדא ורבה בר רב הונא שישנו מחוץ לסוכה בעת שעלו להקביל פני רבם. אמנם לא כתוב בגמרא אם היה ביכולתם לישון בסוכה ללא טרחה, אך מעצם העובדה שהם נימקו את הפטור מלשבת בסוכה בשל היותם שלוחי מצווה, ניכר שהפטור הוא גם בשעת החניה כשהם לא פעילים לשם השגת המצווה המיועדת. הראב"ה (סימן תקלה) כתב כי הטעם לפטור הגורף הוא: "דכשנחים בלילה וישנים יכולין לעסוק למחר טפי והוי הכל עוסק במצווה". המנוחה היא חלק מהפעילות לשם השגת המצווה, ולכן גם זמן המנוחה הוא עיסוק במצווה ולכן פטורים מהסוכה. הר"ן בסוכה (י"א, א מדפי הר"ף) הסביר את שיטת רש"י על בסיס הפטור של חתן מקריאת שמע:

נראה לי דהעוסק במצווה פטור מן המצווה אף על פי שיכול לקיים את שתיהן. ...והיינו טעמא, דמדפטר רחמנא חתן אף על גב דאפשר ליה ליתובי דעתיה ולקיים את שתיהן וכדכתיבנא, ילפינן כל שהוא עוסק במלאכתו של מקום לא חייבתו תורה לטרוח ולקיים מצות אחרות, אף על פי שאפשר. ומיהו מודינא ודאי שכל שאינו צריך לטרוח כלל אלא כדרכו במצווה ראשונה יכול לצאת ידי שניהם, דבכי האי גוונא ודאי יצא ידי שתיהן "ומהיות טוב אל יקרא רע" (בבא קמא פ"א, ב). לדברי הר"ן גם אם העוסקים במצווה יכולים לקיים את שתי המצוות, בכל זאת העיקרון הוא שהתורה לא חייבה את העוסק במצווה לטרוח ולקיים מצווה

אלעאי שהלך אצל ר' ליעזר ללוד אמ' לו מה זה אלעאי אי אתה משובתי הרגל? לא אמרו אין שבחו של אדם להניח את ביתו ברגל, משם שנאמר: "ושמחת בחגך" 4 כך פסק הרמב"ם בהל' יום טוב ז,יא. אמנם, במקורות המקבילים, בתוספתא מועד קטן [ליברמן] ב, יא, ובירושלמי שקלים א, א, לא נזכר פדיון שבויים.

נוספת. אמנם הוא כותב שאם ניתן לקיים את המצווה האחרת ללא טירחה כלל ובאופן רגיל, אזי הוא יכול לצאת ידי חובת שניהם. הוא אינו כותב שהוא חייב לקיים את המצווה האחרת, אלא כאפשרות. ניתן להוכיח כדברי הר"ן מהעובדה שרבן גמליאל קרא קריאת שמע למרות שהוא היה חתן (ברכות ט"ז, א).

תוס' - כשניתן לקיים את שניהם לא חל הכלל עוסק במצווה פטור מהמצווה

תוספות סוכה כ"ה, א (ד"ה שלוחי) מביא את דברי רש"י וכתב על כך ש: כן משמע בגמרא דקאמר הולכי לדבר מצוה פטורין מן הסוכה בין ביום ובין בלילה, ומשמע אע"פ שאין הולכין אלא ביום, דאי דאזלי ביממא ובלילה אפילו לדבר הרשות נמי פטירי כדקתני בברייתא. ועוד עובדא דרב חסדא ורבה בר רב הונא דגנו ארקתא דסורא.

תוס' מודה שפשט דברי הברייתא מורים על כך ששלוחי מצווה פטורים ממצווה גם בעת חנייתם, וכך גם נלמד מהמסופר על רב חסדא ורבה בר רב הונא שלנו בשפת הנהר ולא בסוכה. התוספות מקשה על הבנה זו: ותימה אם יכולין לקיים שניהם אמאי פטורין? דאטו אדם שיש לו ציצית בבגדו ותפילין בראשו, מי מיפטר בכך משאר מצות? שאלת תוס' מבוססת על ההנחה שיש מצבים בהם גם מי שעוסק במצווה מסוימת יכול לקיים מצווה נוספת ללא טירחה וללא הפרעה. הוא מצביע על דוגמאות: אדם לבוש בציצית או עטור בתפילין, האם הוא פטור ממצוות אחרות? ומכיון שכך מדוע יש לפטור את ההולכים לדבר מצווה מסוכה בעת חנייתם? על כך השיב התוס':

וצריך לומר דהכא נמי איירי בכי האי גוונא דאי מיטרדי בקיום מצות סוכה הוּו מבטלי ממצות.

יש להניח שמדובר במצבים בהם עיסוק במצווה נוספת כמו סוכה, יגרום להם להתבטל או להימנע מקיום המצווה הראשונה שלשמה הם הולכים. דברים דומים כתבו התוס' (סוכה י', ב ד"ה שלוחי) ביחס לכך שרב חסדא ורבה בר רב הונא ישנו בסוכה שהיא פסולה לדעתם: "וכגון שהיו מתבטלים מן המצות אם היו מחזרין אחר סוכה אחרת".

באופן רחב יותר הסביר זאת התוספות בבבא קמא (נ"ו, ב ד"ה בהיא): דוקא בשעה דמתעסק בה [=באבידה] כגון שוטח לצורכה או משום עסק שצריך לה לאבידה, אבל בשביל שאבידה בביתו לא יפטר מלמיתב ריפתא לעניא, כיון שיכול לקיים שתיהם כדמוכח בסוכה (כ"ה, א). דלא נפקא לן מקרא דעוסק במצווה פטור מן המצוה אלא דוקא היכא שאינו יכול לקיים שתיהם. וסברא הוא דאטו אדם שיש לו תפילין בראשו וציצית בבגדו ומזוזה בפתחו, יפטר מן המצות?

תוס' כתב שעוסק במצווה פטור מהמצווה כשלא ניתן לקיים את שתי המצוות. קיום שתי מצוות בו זמנית יפגע בקיומה של אחת מהן. אך אם ניתן לקיים ללא הפרעה את שתי המצוות יש לקיים את שתיהן, ועל כך לא נאמר כלל זה. לדברי רש"י ועל פי הר"ן, העיקרון בכלל שהעוסק במצווה פטור מהמצווה הוא שהתורה לא חייבה את העוסק במצווה לטרוח ולקיים מצווה נוספת. אמנם הוא כותב שאם ניתן לקיים את המצווה האחרת ללא טירחה כלל ובאופן רגיל, אזי הוא יכול לצאת ידי חובת שתיהן.

אחרונים הציגו את מחלוקת רש"י והר"ן למול התוס' באופן הבא. כך כתב הרב אלחנן וסרמן, קובץ שיעורים בבא בתרא (אות מח):

גדר עוסק במצווה פטור מהמצווה אם הוא פטור בלבד וכעין דין אונס דרחמנא פטריה, או שמא מופקע הוא לגמרי מן המצווה וכאילו אינו בר חיובא, ואפילו אם קיימה לא יצא ידי חובתה. דברים דומים ובהרחבה כתב הרב יעקב ישראל קנייבסקי (הסטייפלר) בקהילות יעקב (מסכת ברכות סימן טז; מהדורה ישנה - סימן כה):

והנה בענין עוסק במצווה פטור ממצווה איכא פלוגתא אי פטור גם היכא דאפשר לקיים שניהם. ...ונראה דדעת התוס' הוא דעוסק במצווה פטור ממצווה השנית מטעם אנוס, שאנוס הוא מלעשות מצווה השנייה מחמת טרדת העסק במצווה ראשונה. ואע"פ שאינו אנוס גמור, שווייה רחמנא להאי טרדה בגדר אנוס. ולכן כשאפשר לקיים שניהם חייב. ודעת הר"ן ז"ל הוא דעוסק במצווה הוא פטור גמור, דרחמנא פטריה משאר מצוות בעידנא דעסוק בראשונה. ולכן פטור אפילו באפשר לקיים שניהם בלא גרעון.

המחלוקת היא האם הפטור נובע מאנוס ועל כן כשיש אפשרות לקיים את שתי המצוות עליו לקיים, או שזהו פטור מוחלט.⁵

הרב אשר וייס (מנחת אשר לספר דברים עמ' סח-ע), דוחה את דברי האחרונים הללו בטיעון שהדברים לא תואמים לדברי הריטב"א (סוכה כ"ה, א) שמחד כתב כדברי התוס', ומאידך ניתן להבין מדבריו שהפטור הוא מוחלט. על כן הוא מציע הבנה אחרת:

נראה דיסוד גדר הלכה זו היא כעין ביזוי מצווה דאין זה כבוד להניחה ולקיים אחרת. ואף שעוסק במצווה הוא ולא בצרכי עצמו, מ"מ אין זה דרך כבוד לדלג ממצווה למצווה וכעין הלכתא דאין מעבירין על המצוות. דלדעת תוס' אין פגם אלא במניח מצווה זו כדי לקיים אחרת, אבל במקיים שניהם אין כל פגם וביזיון. ולדעת הר"ן אף ביכול לקיים שניהם אין ראוי לעוסק במצווה לעסוק באחרת, אלא יש לרכז כל

5 ראה עוד: הרב יצחק אדלר, עיון בלומדות, עמ' קנד-קנו.

פועלו ומחשבתו לקיום המצווה שהוא עוסק בה. השאלה היא עקרונית. כשאדם מקיים מצווה מסוימת ויש לפניו מצווה נוספת לקיים, האם עליו לעשות מאמץ ולקיים את שתי המצוות, או שאין לא חובה כזו. איסוף מצוות, או התמקדות במצווה. רש"י והר"ן יסברו שעל אדם להתמקד במצווה אותה הוא החל לעשות, ולא נדרש ממנו לקיים מצווה נוספת. הפטור הוא מוחלט, כל עוד הוא שקוע במצווה או אף במימוש המצווה באופן סופי. כיוון כזה לפיו נדרש מאדם להתמקד במצווה נלמד מדברי המדרש בבמדבר רבה (וילנא) פרשה ט"ז: את מוצא בסוכה ששנינו ששלוחי מצוה פטורין מן הסוכה. שאין לך חביב לפני הקב"ה כשלוח שמשתלח לעשות מצוה ונותן נפשו כדי שיצלה בשליחתו. כשמקיימים מצווה צריך לתת את הנפש, את כולך לשם קיומה והצלחתה. על כן העוסק במצווה פטור ממצוות אחרות באופן גורף. אמירה חינוכית – רוחנית כזו כותב הרא"ה קוק במוסר אביך, פרק ב', ב (עמ' לט-מ), כהדרכה כוללת בקיום מצוות: "בכל דרכיך דעהו" (משלי ג', ו), צריך לבקש את הקב"ה בתוך הדרכים שהוא מתנהג בהם:

❖ כשהוא עוסק בתפלה, אז יבקש את הקב"ה בהבנת עניני תפלתו וכונה רצויה באמונת הלב באותם הענינים של תפלתו, ולא יבקש את הידיעה בשעה ההיא בענינים אחרים, כי כיון שהוא עוסק בעבודה זו, הקב"ה כביכול שׁוֹרֵה מצדו בזו העבודה דוקא, ובה ימצאנה ולא במקום אחר.

❖ וכשהוא עוסק בתורה, ידע שימצא את הקב"ה בהיותו מעמיק ומעיין להבין דבר על בוריו ולזכור ולשנן היטיב, ובזה הוא יודע אותו יתברך בתורתו ולא באופן אחר, כי בשעה זו הוא מתגלה בעבודה זו.

❖ וכן בהיותו עוסק בגמ"ח להיטיב לחברו, אז יבקש את הקב"ה רק בהעמקת עצה איך להיטיב לו טובה גדולה הגונה וקימת. ...כשאדם פועל איזה דבר של שלימות, בין במחשבה בין במעשה, צריך לשמח בחלקו ולא ירדוף אז אחר דבר אחר, כי כל העולם כולו מתקפל לפניו אז דוקא בפרט זה.

לפי דברי התוס', אם ניתן לקיים מספר מצוות בו זמנית ואין בכך פגיעה וביזוי לאף מצווה, כאן אין להחיל את הכלל הגורף שהעוסק במצווה פטור מהמצווה. לפי הר"ן גם רש"י יסכים שבמצב שכזה, בו הוא אינו צריך לטרוח כלל "אלא כדרכו במצווה ראשונה יכול לצאת ידי שניהם, דבכי האי גוונא ודאי יצא ידי שתיהן" ומהיות טוב אל יקרא רע' (בבא קמא פ"א, ב). האדם יכול או רשאי, כהנהגה טובה, אך הוא אינו חייב.

ה. מחלוקת הראשונים מבוססת על המקורות מהפסוקים השונים

יתכן שהמחלוקת בין רש"י והר"ן לבין התוס' תלויה בלימוד הפסוקים מהם למדה הגמרא שהעוסק במצווה פטור מהמצווה. המקור הראשון הינו מפסוקי קריאת שמע, מהם למדו: "בשבתך בכיתך" (דברים ו', ז) - פרט לעוסק במצוה, "ובלכתך בדרך" - פרט לחתן. החידוש הוא בכך שגם חתן שכבר התחייב במצוות קריאת שמע, ויכול לעשות מאמץ ולהתרכז זמן מה באמירת פרשה ראשונה של קריאת שמע ולכוון בה, בכל זאת פטור מלומר קריאת שמע מפני שהוא טרוד מקיום בעילת מצווה. הפטור הוא לא גורף, ורבן גמליאל נשא אשה וקרא קריאת שמע ולדעתו כל חתן יכול אם ירצה, לקרוא קריאת שמע (ברכות ט"ז א-ב). העיקרון הוא שאם הוא מרגיש שהוא יכול לקיים את שתי המצוות, אז אין להחיל את הכלל שהעוסק במצווה פטור מהמצווה. דרך זו מתאימה לשיטת תוס' לפיה הפטור הוא כשאי אפשר לקיים את שתי המצוות באופן שלם וטוב, אך אם אפשר ואין כל עיכוב ומניעה אזי יקיים שניהם.

הפסוק הנוסף ממנו למדה הגמ' שעוסק במצווה פטור ממצווה הוא מפסח שני, שם הפטור הוא גורף. אותם שעסקו בקבורת מת המצווה ונטמאו, היו פטורים מלהקריב את קרבן הפסח. אסור להם לאכול את הקרבן כל עוד הם טמאים, אלא שכאן חידשה תורה שמי שהיה פטור מלקיים את הפסח במועדו, יעשה זאת בפסח שני. אמנם אין דבר דומה במצוות אחרות, לפיו אם אדם היה מנוע מלקיים מצווה מסוימת כי הוא היה עסוק במצווה אחרת, אזי הוא יוכל לקיים את המצווה שהפסיד במועד אחר. אך באותה העת שהוא לא יכול לקיים את המצווה הנוספת כי הוא כבר עסוק במצווה קודמת, הפטור הוא מוחלט. ר' חנניא בן עקביא הרחיב את הפטור הגורף, גם לאישים נוספים המקיימים את המצווה. כך נאמר בגמ' בסוכה (כ"ו, א):

תניא, אמר רבי חנניא בן עקביא: כותבי ספרים תפילין ומזוזות, הן ותגריהן ותגרי תגריהן, וכל העוסקין במלאכת שמים, לאתווי מוכרי תכלת, פטורין מקריאת שמע, ומן התפילה, ומן התפילין, ומכל מצות האמורות בתורה. לקיים דברי רבי יוסי הגלילי. שהיה רבי יוסי הגלילי אומר: העוסק במצווה פטור מן המצווה.

כל מי שעוסק במכירת ספרי תורה תפילין ומזוזות, פטורים מקיומה, בשל העיקרון לפיו עוסק במצווה פטור מהמצווה. את הפטור הרחבי הגורף תולה ר' חנניא בן עקביא בדברי ר' יוסי הגלילי: "לקיים דברי רבי יוסי הגלילי. שהיה רבי יוסי הגלילי אומר: העוסק במצווה פטור מן המצווה". אין בידינו מקור ברור ששם אומר ר' יוסי הגלילי את העיקרון של עוסק במצווה פטור מהמצווה, ואין בידינו מקור שהוא מחיל את הפטור באופן רחבי על כל העוסקים בעקיפין במצווה. יתכן ובפני ר' חנניא בן עקביא היתה מסורת כזו. אך יתכן שר' חנניא בן עקביא הסיק

את המסקנה הגורפת הזו מכך שמדברי ר' יוסי הגלילי אודות טמא מת שנדחה לפסח שני ניתן להבין שהפטור הוא גורף, שהרי הם נדחים לפסח שני, וחיידושו הוא שלא רק אותם המתעסקים ישירות במצווה פטורים מטעם זה אלא גם העוסקים בעקיפין במצווה. מסקנה כזו מדברי ר' יוסי הגלילי היא מרחיקת לכת, ולא בטוח שר' יוסי הגלילי יסכים למסקנה זו, אך כך הסיק ר' חנניא בן עקביא מדבריו, וזה אולי משמעות הביטוי: "לקיים דברי ר' יוסי הגלילי".
 ר' חנניא בן עקביא עצמו סבר שכותבי תפילין ומזוזות חייבים במצוות. כך נאמר בתוספתא בברכות (ליברמן ב', ו):

כותבי ספרים תפילין ומזוזות מפסיקים לקרית שמע ואין מפסיקין לתפלה.
 רבי אומר כשם שאין מפסיקין לתפילה כך אין מפסיקין לקרית שמע.
 ר' חנניה בן עקביא אומר כשם שמפסיקין לקרית שמע כך מפסיקין לתפלה.
 אמר ר' אלעזר בר' צדוק: כשהיה רבן גמליאל ובית דינו ביבנה והיו עסוקין בצרכי צבור לא היו מפסיקין שלא להסיע מלבו.

דברי ר' חנניא בן עקביא הללו מופיעים גם בירושלמי שבת (א', ב) שם נאמר שר' יוחנן תומך בדבריו.⁶
 מכל מקום, לדברי ר' חנניה בן עקביא, ר' יוסי הגלילי סבר שהפטור הוא גורף-לעוסק במצווה וגם לעוסקים בעקיפין במצווה. נראה שרש"י שאב את העיקרון לפיו פטור העוסק במצווה מלקיים מצווה אחרת, הוא לאור הלימוד מקרבן פסח. הפטור הוא מוחלט, וגם אם יש אפשרות מעשית שהעוסק במצווה אחת יקיים גם מצווה אחרת.⁷

סיכום

הגישות השונות באשר להיקף הפטור של עוסק במצווה מלקיים מצווה אחרת, פטור מוחלט, או פטור כאונס כשלא ניתן לקיים את שתי המצוות, בולטים בשני הפסוקים מהם למדו את העיקרון של עוסק במצווה פטור מהמצווה. הפטור של חתן מלקרוא קריאת שמע הוא נקודתי, ואם הוא רוצה הוא רשאי לקרוא קריאת שמע, וכך הבין תוס' את היקפו של הכלל העוסק במצווה פטור מהמצווה. לדרך זו תואמים דברי התוס'. בעוד שהלימוד מפסח שני הוא גורף.

6 מפרשי הירושלמי שם, וכן המהר"ץ חיות סוכה כ"ה, א מעירים שדברי ר' חנניה בן עקביא בבבלי בסוכה, סותרים את דבריו בתלמוד הירושלמי. אך התשובה פשוטה. ר' חנניא בן עקביא אינו סובר כר' יוסי הגלילי. כל מה שאמר הוא ע"פ ר' יוסי הגלילי, "לקיים דברי ר' יוסי הגלילי" אך הוא אינו סובר כך.

7 יש לציין שרש"י מזכיר בשני מקומות דווקא את הלימוד מחתן כמקור לדין עוסק במצווה פטור מהמצווה. רש"י ברכות י"ד, ב ד"ה פטור; בבא קמא נ"ו, ב ד"ה דלא.

הרב יהודה זולדן

פטרם של אותם שנטמאו למת מצווה הוא מוחלט. הם לא רשאים לעשות את המצווה, ורק בקרבן פסח חידשה התורה שעליהם לקיים את הפסח במועד אחר, בי"ד בחודש אייר. לדרך זו תואמים דברי רש"י שכתב ששלוחי מצווה פטורים ממצווה אחרת גם בעת חנייתם.